

Анка Ж. Симић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за српску књижевност

РЕЦЕПЦИЈА ДЕЛА ГРИГОРИЈА ЦАМБЛАКА У XX ВЕКУ: РАЗВИТАК СРПСКЕ БИОГРАФИЈЕ²

На основу прегледа критичке мисли XX века, у раду показујемо особености стваралаштва Григорија Цамблага и његовог утицаја на развитак старе српске биографије. Григорије Цамблак је у критичкој мисли XX века реципиран као неко ко је био у вечитом странтовању, међусловенска личност и авантуриста. Из пропале Бугарске, дошао је у напредну Србију деспота Стефана, бивајући и игуманом манастира Дечана. Цамблаково књижевно стваралаштво, Павле Поповић, Борђе Трифуновић, Димитрије Богдановић и Милан Кашанин самеравају највише на основу једног његовог дела које и сами детерминишу као главно – *Живој Сћефана Дечанској*. Међу осталим списима Григорија Цамблага јесу: *Служба Светиом краљу Сћефану* и *Ојис преноса моштију Свете Пејске из Видина у Србију*, које је, са *Живојом Сћефана Дечанској*, Григорије састављао у Србији, *Похвала иаширијарху Јефшимију*, *Похвала кијевском митрополију Киријану*, *Мучење Светиој Јована Новој* и *Служба Светиом Јовану Новом*.

Кључне речи: српска средњовековна књижевност, рецепција, Григорије Цамблак, промене

У тексту „*Жишје Сћефана Дечанској* Григорија Цамблага” (Српска књижевност у књижевној кришци, *Сћара књижевност*: 1965, 423–449), Павле Поповић нас, пре него што ће прећи на Цамблаково књижевно дело, упознаје са Цамблаковим животом и радом. Григорије Цамблак рођен је око 1364. године, највероватније у Трнову. Његов стриц био је руски митрополит Кипријан, који је био у веома добрим односима са трновским патријархом Јевтимијем, главним писцем тзв. средње бугарске епохе и оснивачем једне књижевне и правописне школе. У Трнову, бугарској престоници и тадашњем великом књижевном центру, Цамблак је учио школу. Ту је била заведена крупна правописна реформа, на челу са самим патријархом. Из патријархове књижевне школе изашао је Цамблак, касније врстан писац, који се у младости постригао и постао јеромонах. Догађај из 1393. године, умногоме је опре-

1 anka.simic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/ 200198).

делио живот Григорија Цамблака. Наиме, по пропасти Бугарске и пада Трнова у руке Турцима, бугарски цареви Јован Шишман и Јован Стратимир били су ухваћени и убијени, док је патријарх Јевтимије најпре осуђен на смрт, а потом прогнан у неку пустињу у Македонији.

„Цамблук описује све догађаје у *Слову патријарху Јевтимију*, као и у спису (*Сказаније*) о св. Петки. По ономе како описује пад Трнова у Слову Јевтимију, изгледа да је био очевидац тог догађаја. Вероватно је тада и он напустио Бугарску, у исто време кад и његов учитељ патријарх Јевтимије; тад му је било око тридесет година. Пад видинске Бугарске није сигурно у Бугарској дочекао.” (Поповић 1965: 424)

Григорије Цамблук био је приморан да оде у туђину. Поповић га зато детерминише као оног који је вечито у странствовању, као међусловенску или међубалканску личност, космополиту и авантуристу. Како би се и даље бавио књигом, Цамблук најпре одлази у Цариград, па на Свету Гору, да би потом одабрао Молдавију, као једну сигурнију од две средњовековне румунске кнежевине. Далеко од Турске опасности, од које је и побегао, писац *Животова Јована Новога*, како увиђа Павле Поповић, назива себе игуманом обитељи Пандократора и презвитером у великој цркви молдовлахијској, у Сучави, првој престоници Молдавије. Тек после дужег времена проведеног у Румунији, Цамблук долази у Србију. Тамо га затиче велика разлика између пропале Бугарске и младе напредне Србије. Поповић истицање те разлике из Цамблаковог пера, открива у Цамблаковом *Сказанију о Светој Петки*. Описујући пренос њених моштију из Бугарске у Србију, Цамблук се диви српској држави и народу, множини и доброј уређености цркава и манастира, те великом броју инока, дакле, свему чега у Бугарској ретко или једва да има. У Србију долази негде после 1402. године, живећи у њој у време када је под деспотом Стефаном знатно напредовала. Ту остаје највероватније до свог одласка у Русију, 1409. године. Једна од претпоставки која је у вези са разлогом Цамблаковог доласка у Србију, а коју истиче Павле Поповић, иако у Григоријевим делима не налазимо потврду исте, јесте она према којој је деспот чуо за књижевне способности Цамблакове, те га је зато и позвао у своју земљу. Такође, не знамо ни кога је, ни зашто тамо поставио, али знамо да је био игуман манастира Дечана. Осим што је у Србији саставио *Сказаније о Светој Петки*, као додатак о животу ове светице који је саставио бугарски патријарх Јевтимије и који се тиче само преноса светичиних моштију из Видина у Србију, Григорије Цамблук је написао и *Живото Стефана Дечанскога*. Из Србије одлази највероватније због својих планова о митрополитској катедри у Русији и по смрти руског митрополита Кипријана, а сигурно не због незадовољства у деспотовој земљи. Умро је у зиму, 1419–1420. године, како казују руски летописи.

Иако спомиње више Цамблакових дела, Павле Поповић задржава пажњу само на једноме, које одређује као главно за нас – на *Животоу*

Стефана Дечанског.³ Најпре се бави разлогом састављања животописа онога који је прилично давно умро (пре више од седамдесет година) и давно је проглашен за свеца, на супрот пракси старих српских животописаца да састављају житија убрзо после нечије смрти или после проглашења за свеца. За непосредни повод, међутим, не зна се, док се општи разлози дају уочити. Најпре, праве биографије Дечанског нема у то време. Друго, тај посао било је још боље урадити у време нове генерације деспотове Србије којој некадашњи немањићи период по превасходству изгледа као славан и бесповратан. „Дечанског је требало прославити као једну успомену на лепо и велико доба. Тако је можда деспот Стефан наредио Цамблаку да напише животопис овога краља. Или је тако наредило братство Дечана, којем је нарочито лежало на срцу да се ктитор манастира прослави.” (Поповић 1965: 430) Међутим, Павле Поповић истиче како је о животу краља и било података у нашим споменицима. У три своје хрисовуље⁴, Стефан Дечански прича о себи и истиче како га је отац ослепео и отерао у Цариград на вечно прогонство, али да је милошћу светог Николе, он прогледао, вратио се у своју земљу и постао краљ. У повељи манастиру Светог Николе, у Врањи, као и у предговору *Законику*, цар Душан говори о своме оцу. Али сви ти узгредни помени, знатно се разликују од целе биографије Дечанског, из Даниловог *Зборника*⁵, од анонимног писца, која је настала много пре Цамблакове, негде у време цара Душана.⁶ Поповић уочава како је у њој опширно испричан цео краљев живот, од ослепљења, бављења у Цариграду, до помирења са оцем, повратка у земљу, крунисања за краља и зидања Дечана, те битке на Велбужду, Душановог устанка и смрти Дечанског. Павле Поповић закључује како краљева биографија наново настаје из једног сасвим простог разлога – у Даниловом *Зборнику* Дечански није био прослављен, већ осуђен. Овако је, у неку руку, и морало бити у Душаново време.⁷ Такође, као особити разлог да састави Житије, Поповић

3 Павле Поповић, Стари српски животописи XV и XVII века, у: Цамблук, Константин, Пајсије, *Старе српске биографије XV и XVII века*, прев. Л. Мирковић, Београд: Српска књижевна задруга, 1936.

4 ХРИСОВУЉА, повеља потврђена златним печатом. (Трифунувић 1974: 337) Хрисовуља епископији призренској на Левиши од 1326; хрисовуља Дечанима од 1330. и хрисовуља манастиру Врањини.

5 *Животи краљева и архиепископа српских, Службе*, Данило Други, Стара српска књижевност, књига 6, приредили Гордон Мак Данијел, Дамњан Петровић, данашња језичка варијанта Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Дамњан Петровић, Београд: Српска књижевна задруга: Просвета, 1988.

6 О односу писаца према историјској стварности и њиховој интерпретацији догађаја, види: Љиљана Јухас-Георгиевска, *Лик Стефана Дечанског код Даниловог ученика и Григорија Цамблака (транспозиција стварности)*, Међународни научни састанак слависта у Вукове дане, Књижевност и стварност, 36/2, Београд: Међународни славистички центар, 2007, 23–39.

7 О примеру двеју биографија Дечанског пише Јелка Ређеп, *Два лика Стефана Дечанског у старој српској књижевности*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XIII/1, 1970, 353–358.

наводи Цамблакову жељу да се као игуман најлепше задужбине Дечанскога, одужи њеном ктитору.

Тек после оваквих разматрања, Павле Поповић усмерава своју пажњу на књижевне вредности *Живоша Стефана Дечанског*. Житије одређује као један од најбољих производа наше старе биографије и средњовековне књижевности. Разлог овоме лежи у живом и китњастом писању, које је некада мало и поетско, као и у врло лепим описима, нарочито природе. Поповићеви закључци једнаки су и закључцима других који су о споменутом делу говорили, попут Вуловића, Радченка итд. Поповић нарочито истиче опис манастира Дечана и околине, за који каже да је далеко од скупа конвенционалних фраза или општих места. По среди је један чист и непосредан опис, у коме има пуно опаженог и реалног, према властитом виђењу писца. Већа прецизност и пунији детаљ које Поповић уочава код Цамблака, представљају реткост у списима нашег средњег века. „Врата манастира према лицу цркве клоне се мало ка јужној страни”, [...] „А, по зидовима града унаоколо пролепљене су ћелије иноцима као нека тичја гнезда.” (Цамблак, *Житије Стефана Дечанског* 1989: 66)

Оно у чему је Григорије Цамблак као писац још бољи него у опису, према Поповићевом мишљењу, јесте у композицији, јединству ефеката и тенденцији да се све артистички потчини једном циљу – мучеништву краљевом, уз глорификовање онога о коме се пише. „Цамблак стално велича и брани краља кога прославља. У тој одбрани тон је врло топал, и писац се ватрено залаже за свог јунака, више него што је то случај код иједног од наших ранијих животописаца.” (Поповић 1965: 433) Није тешко увидети да је Дечански у животопису представљен као мученик којег је отац у младости ослепео, а син у старости удавио. Зато Цамблак неретко изневерава историју, намешта ствари, неповољно прећуткује и на повољноме се задржава, а све зарад добре композиције и у циљу да се постигне само један ефекат. Као најлепши пример који показује будну пажњу и пијетет животописца према ономе кога слави, Поповић истиче веома нежан и карактеристичан моменат у Житију који се тиче чуда на гробу светога. Наиме, док други свеци исцељују разне болести које немају везе са њиховим личностима, Цамблак намерно бира једно чудо, много прикладније према загробном чудотворцу чији живот описује. На гроб Дечанског дошао је слеп човек који је после четрдесет година лечења повратио вид. Дечански, који је милошћу Светог Николе прогледао, исцељује баш очи и враћа вид онима који су га изгубили.

Павле Поповић у једној значајној карактеристици Цамблаковог *Житија Стефана Дечанског*, препознаје условљеност са развитком српске биографске књижевне радње. До Цамблака, све биографије показују тенденцију да се од списа чисто хагиографског карактера, све више развијају у списе који имају карактер једне световне хронике, где као пример наводи *Живош Дечанског* у Даниловом Зборнику. У Цамблаковом делу, осетан је стари хагиографски тон, управо због чињенице да је

он туђинац у српској књижевности. Такође, истиче како у Житију има више интересантних момената које ово дело опредељују као значајно за светску културну и политичку историју, а не само за домаћу. Поповић наводи само један такав моменат и он се тиче Цамблаковог говорења о великом покрету исихаста.

У *Преиледу српске књижевности* (1999), Павле Поповић говори о Цамблаку као о једном од два важна биографа у XV веку. Једнако као у тексту „*Житије Стефана Дечанског* Григорија Цамблака”, највећу пажњу посвећује *Живошу Стефана Дечанског*, уз истицање добре композиције. Једино при навођењу биографових књижевних дела, Поповић сада додаје и *Службу Стефану Дечанском*.

Ђорђе Трифуновић, у тексту „Емоционални механизам Цамблакових личности” (*Српска књижевност у књижевној кризици, Стара књижевност*: 1972, 458–466), рецепира књижевно дело Григорија Цамблака другачије од Павла Поповића. Трифуновић не говори о биографовом животу, већ почиње свој текст о значајним кретањима српске књижевности и цркве. Наиме, у време наглог ширења граница државе цара Душана, византијска животописачка књижевност изгубила је све везе са животом, док је аскетски покрет *хесихазам* доживео највећи размах. Учење Симеона Новог Теолога, великог аскете Истока, који је показао механизам *хесихастичке* екстазе, васкрсло је после три века, поставши правим мистичноаскетским покретом на челу са његовим идеолозима Григоријем Синаитом и Григоријем Паламом. Трифуновић истиче како Србија није стајала далеко од ових византијских духовних кретања.⁸ Наводи и бугарског патријарха Јевтимија који је као „глава трновске школе”, а којој припадају и његови ученици Григорије Цамблук и Константин Филозоф, био и сам у *хесихастичкој* занесености.⁹ После пропасти Бугарске, заведени њиховим несрећним судбинама, многи су Цамблака и Филозофа стављали једног уз другог, најпре по стилској сличности. Међутим, Ђорђе Трифуновић уочава значајне разлике међу њима. За Цамблака каже како је остао веран традицијама *књижевне*, а Филозоф *йравойисне* трновске школе.

8 Милорад Лазић је мултидисциплинарном ширином и синтетичко-интуитивном дубином показао утицај монашког аскетизма периода утицаја византијског исихазма од 1375. до 1459. године на токове: српске књижевне уметности, свеукупне духовности, на културна и црквена кретања, као и на идејни план система вредности српског средњовековног друштва (в. Милорад Лазић, *Српска естетика аскетизма*, Београд: Света Српска Царска Лавра манастир Хиландар, 2008).

9 Изузетно значајну целовитост у проучавању Григорија Цамблака, налазимо код Дамњана Петровића, чији је методолошки поступак заснован на истраживању Цамблаковог дела и његове слојевитости, а општа оријентација рада јесте књижевнотеоријска. Ипак, услед природе проблема који произлазе из дела Цамблаковог, нису изостављени и други углови посматрања овог ствараоца. Дамњан Петровић анализира завидан литерарни опус Григорија Цамблака који има велики културноисторијски значај за нашу стару књижевност и уметност, са посебним освртом на Цамблака као онога који је више од било кога другог одразио исихастичке идеје свога доба на српском тлу (в. Дамњан Петровић, *Књижевни рад Глигорија Цамблака у Србији*, Одељење језичких и књижевних наука и уметности, уредник академик Светомир Арсић, књига 8, Приштина: Академија наука и уметности Косова, 1991).

Трифуновић наводи два дела која је Григорије Цамблак написао као игуман манастира Дечана: *Живој Стефана Дечанској* и *Ојис преноса моштију Свете Пейке из Видина у Србију*¹⁰. Наведена дела, посебно су значајна за Трифуновића јер се у њима огледа најјаснија веза са емоционалним *хесихастичким* механизмом, који је у време Цамблакове младости доживео праву ренесансу. „Стари наши књижевници оставили су врло мало сведочанства о схватању и оваплоћењу књижевног дела. Зато неки Цамблакови наговештаји имају данас неоцењиву вредност и чине значајан прилог старој поетици.” (Трифуновић 1965: 440) Цамблак не управља своју реч у читаочев разум, већ у читаочеву душу коју жели да успали. Када ствара ликове, креће се, како то Трифуновић представља, преко мостова, не дотичући се многих важних токова. Зато његове личности немају карактер, али се откривају њихова психолошка стања, осећања и емоционална реаговања. Закупљен је унутрашњом људском природом која је најјаснија у појединачном и сложенем раду свих чинилаца емоционалног механизма. Као три главна елемента емоционалног механизма, у приказу унутрашњих доживљаја, Ђорђе Трифуновић наводи: *срце*, *душу* и *сузе*. Прво огњиште свих осећања јесте *срце*. Сва срца народа била су распаљена љубављу према Дечанском. Када му је умро син, Дечански није могао да прикрије родитељски бол. Цамблак срце представља као живи извор који људе покреће на добра или зла дела јер и осећања у њему могу бити добра или зла, искрена или лажна. За патње и унутрашње растрзање, Цамблак налази и метафору у области срца – „теснота срца”. Међутим, добра дела и речи могу да делују надахнуто на срце. Срце може и да прогледа када осећања неизмерно нарасту. Сва емоционална стања извиру из срца, тако да је оно жариште емоционалних реаговања. *Душу* која се одваја од тела и која је неуништива, увиђамо у Цамблаковом делу, као средњовековно платонистичко учење. Насупрот срца које није заузимало никакав простор, стоји душа која има свој обим. Њу узносе анђели, док из њене дубине иду најјача осећања. Цамблаковим оштрим поделама људских вредности одговарају и појмови добрих и злих душа. Срцем се осећа, а љубав читавог бића је у души. Срцем се нагиње љубави од овог света, док је љубљење душом више апстрактно. *Сузе* се углавним јављају као пропратни знак или исход духовних успона. Јака духовна стремљења праћена су сузама. Као код хесихаста за време умне молитве, и код Цамблакових личности можемо да уочимо сузе у гласној молитвеној екстази. Сузе прате и овоземаљска осећања: захвалности, надања, уздања, самилости, туге.

Исцрпном анализом споменутих елемената, у *Живоју Дечанској*, Григорија Цамблака, Ђорђе Трифуновић први открива постојање и важност тзв. емоционалног механизма у делу. Цамблакове личности

10 Ђорђе Трифуновић, Пренос светитељских моштију као тема српске средњовековне књижевности, у: Г. Цамблак, *Слово о преносу моштију свете Пейке из Трнова у Видин и Србију*, Пожаревац: Књижевни часопис „Браничево”, 1972, 5–7.

немају карактер, али имају успостављена емоционална и психолошка стања. Цамблaк је биограф који својим делом наговештава да човека тек треба да открива књижевност, а не чиста религија. Он је успео да открије велико богатство у самом човеку који је постао медијум свих збивања, поред ванљудских, божанских кретања.

У *Крајком прегледу јуџословенских књижевности средњег века* (1976), Ђорђе Трифуновић, поред значајних дела Григорија Цамблака које је саставио у Србији (*Житије Светог краља Стефана Дечанског, Служба Светом краљу Стефану Дечанском, Слово о преносу моштију Свете Пејске из Трнова у Видин и Србију*), истиче Цамблакову значајну улогу у стварању култа Светог Јована Новог Београдског, мученика и трговца са почетка XIV века. Цамблaк је саставио *Мучење Светог Јована Новог* и *Службу Светом Јовану Новом*. Трифуновић, такође, наводи како је Григорије после одласка из Србије написао неколико десетина слова и беседа, међу којима су *Похвала кијевском митрополићу Киријану* и *Похвала патријарху Јевтимију*.

Другачије од Павла Поповића, а слично Ђорђу Трифуновићу, Димитрије Богдановић у *Историји сръске књижевности* (*Стара књижевност*, 1991), књижевно дело Григорија Цамблака реципира у смислу препознавања значајних монашко-исихастичких идеја у истоме.¹¹ И он се бави личношћу и животом Цамблаковим, те наводи податке које смо пронашли и код Поповића, и код Трифуновића. Цамблака маркира као изузетно образованог човека и писца многих дела која су ушла у стару бугарску, српску и руску књижевност. „Бугарску књижевност је задужио, поред осталог, *Похвалним словом о Патријарху Јевтимију*; руску – *Похвалом Киријану*; док су му најзначајнија дела везана за српску књижевност и уграђена у српску историјску свест. То су: *Житије Стефана Дечанског, Служба Стефану Дечанском* и *Слово о преносу моштију Свете Пејске*.” (Богдановић 1991: 179) Григорије је саставио литургијски комплет текстова о Стефану Дечанском, пошто дотадашњи састави нису били у складу са захтевима култа.

Цамблаково *Житије Стефана Дечанског*, Димитрије Богдановић проматра кроз призму житијног жанра уопште.¹² С обзиром на то да је житије заузимало особито место у старој српској књижевности, те да се наставља на традицију српске хагиографије XIII и XIV века, у животопису Григоријевом успостављен је лик владара-мученика, који је од младости до смрти био страдалник и жртва људске злобе и зависти, не бојног поља. Стефан је трагична личност распета између оца, сина, жене, околине. Као и његови претходници, и Богдановић посебно издваја унутрашњу композициону и идејну јединственост Житија,

11 О делу Григорија Цамблака као одразу исихастичких идеја, као и о разлозима наведеноме, види: Дамњан Петровић, „Духовне прилике”, у: *Књижевни рад Григорија Цамблака у Србији*, Одељење језичких и књижевних наука и уметности, уредник академик Светомир Арсић, књига 8, Приштина: Академија наука и уметности Косова, 1991, 45–71.

12 В. Радмила Маринковић, *О сръској средњовековној биографској књижевности и о месту Григорија Цамблака у њој*, у: *Књижевност и језик*, год 18. Бр. 3/4, 1971, 1–17.

ретко уочљиву у житијима старе српске књижевности.¹³ „У класичном хагиографском тону овде се развија сцена једне заиста људске драме. Историјски податак није више важан, у први план избија унутрашња природа, психологија јунака биографије.” (Богдановић 1991: 179–180) Зато Богдановић и одређује Житије као, у извесном слислу, „хуманистичко”, с обзиром на то да у њему можемо да уочимо изванредно остварење византијског хуманизма који негује психолошки портрет и открива унутрашња осећања, сукобе и противречности лица о којима пише. Када је у питању *Служба Стефану Дечанском*¹⁴, Димитрије Богдановић наводи како је она писана у истом оквиру, мада са мање изворног надахнућа од Житија. У многим појединостима, Служба се ослања не само на општа места, већ и на читаве типске песме византијског литургијског песништва.

Оно што нам Димитрије Богдановић доноси као новину, у односу на друге проучаваоце, а у вези са проучавањем књижевног дела Григорија Цамблака јесте посматрање текстова о великомученику Стефану Дечанском као савремених са постанком култа великомученика кнеза Лазара. Ову подударност, Богдановић не разумева као случајну, нити као једини ралог за настанак *Житија* и *Службе Стефану Дечанском* види игумановање Григоријево у Дечанима. „Постојала је дубља историјска и духовна мотивација за упоредно неговање оба култа: као да се и тиме успостављао континуитет, у некој духовној сродности, између Лазара и Србије Лазаревића, на једној, и Србије Немањића на другој страни.” (Богдановић 1991: 180) Овако обновљени култ Стефана Дечанског добија некакав свој „косовски” смисао. Заправо, мартиролошку књижевност косовске тематике, Григорије Цамблук је допунио и продубио својим хагиографско-химнографским делом о великомученику Стефану, успоставивши на тај начин извесну генеологију, развој и логичну везу догађаја и континуитет мученичког опредељења, уз духовну и моралну условљеност земаљског страдања. У мученичком лику Стефана Дечанског и страдалничком кнеза Лазара, Богдановић уочава својеврсну далекосежну историјску трагедију српског народа. И у *Слову о преносу моштију Свете Пејке*, Димитрије Богдановић сагледава пренос моштију у Григоријевом виђењу као чин историјске далековидости. Наиме, угроженој српској земљи била је потребна натприродна заштита. Она је добија у моштима као елементу јединства и традиције који обезбеђује ону атмосферу духовног жара у којој се једино могу учврстити духовни темељи за одбрану од турског ропства.

13 О Цамблаковом *Житију Стефана Дечанског*, као правом светитељском житију, са свим одликама овог жанра, види: Јелка Ређеп, „Григорије Цамблук”, *Старе српске биографије*, Нови Сад: Прометеј, 2008, 97–102.

14 Искрпније податке у вези са *Службом Стефану Дечанском* пружа нам Дамњан Петровић, *Књижевни рад Глигорија Цамблака у Србији*, Одељење језичких и књижевних наука и уметности, уредник академик Светомир Арсић, књига 8, Приштина: Академија наука и уметности Косова, 1991, 183–208.

Милан Кашанин се, као и његови претходници, бави животом Григорија Цамблака, а у *Српској књижевности у средњем веку* (2002) маркира га као туђина који се у Србији задржао у пролазу. Ипак, додаје и то да Цамблакова појава у нашој средини није обична. Како су се групе монаха склањале испред Турака у Србију, из Бугарске и Византије, али и из Парорије, једног од главних седишта хезихаста, тако је долазило до промена у националној и духовној структури српског монаштва, у смислу јачања култа пустињаштва, те шире примене хезихастичког учења. Промена је било и у књижевности, више у идејама, него у темама. У таквим околностима одвија се књижевни рад Григорија Цамблака у Србији, за кога Милан Кашанин каже: „Његов однос према српској историји и њеним репрезентантима није једнак односу других наших средњовековних писаца; нити су у њега исте тенденције, нити иста суђења о догађајима и личностима о којима прича.” (Кашанин 2002: 273) Цамблук је, свакако, имао похвалних речи за српску земљу и њене владаре. Међутим, он саставља животопис владара мученика који је страдао од оца и сина, слично неколиким житијима и словима о кнезу Лазару, мученику и жртви палој у борби са иноверницима, а насупрот свим осталим животописима састављеним код нас у XVIII и XIX веку, у којима су краљеви приказани као мудри и праведни владари, борци за веру, победници у биткама и градитељи црква и манастира. Ови други, иако су стварани у дубокој религиозној и националној атмосфери у којој владају строге и тешке мисли, одликују се и духовном ведрином, сјајем световне атмосфере и осећањем поноса. У Цамблаковом животопису Дечанског краља, као и у списисма о кнезу Лазару, уочавамо колико наде, толико и осећања туге и очајања. Дакле, Григорије Цамблака не ствара само у другој атмосфери, већ се бави и другом проблематиком.

Кашанин као разлог састављања *Житија Стефана Дечанског*, од стране Григорија Цамблака, наводи потребу да се попуни једна литургијска празнина, тј. да се уради један посао за поребе цркве, с обзиром на то да Дечански није имао, или бар не одговарајућу, службу и животопис. Додатни разлог, Кашанин препознаје у могућности да се сада другачије прикажу и осветле историјски догађаји и да се на нов начин оцртају карактери и поступци историјских личности о којима се пише. Више него биограф једног владара, Цамблук је у *Живошу краља Стефана Дечанског* идеолог хезихазма и апологет јединствене православне цркве. Прегледом Житија уочавамо како је Цамблук сав усредсређен на личност краља Стефана Дечанског, при чему од даљих краљевих рођака спомиње једино Симеона Немању. Ово одсуство речи хвале за владу краља Милутина или за поступке цара Душана, као и говорење о трагичном крају Стефана Дечанског, са огорчењем, у Цамблаковом делу Кашанин разумева као последицу Цамблаковог изузетно непријатељског расположења према цару Душану коме није мога да опрости што се, по пропасти Царства, крунисао за императора Срба и Грка, те довео до раскола између српске и грчке цркве. Извор Цамблакове

идеологије најјасније уочавамо на месту на коме Дечанског убраја у заштитнике хезихаста. Јер, ако је ико био наклоњен хезихастима, то је онда био цар Душан. Цамблак намерно прави другачију ситуацију и не толико да би Стефана уздигао, већ да би Душана умањио. Наиме, тријумф хезихазма припремио је Григорије Синајит, византијски монах, који је напустио Свету Гору због честих упада Турака, склонивши се у тракијске планине, у Парорију, где је заштиту нашао у бугарском цару Јовану Александру. Из Парорије, хезихазам се ширио у словенске земље, а имајући за протагонисте: патријарха Јевтимија, у Бугарској; кијевског митрополита Кипријана, у Русији и патријарха Јефрема у Србији. И сам хезихаста, Григорије Цамблак узима личност и живот краља Стефана Дечанског као повод да афирмише хезихастичко учење кроз састављање његовог животописа. „За разлику од других наших старих биографа, он није имао за циљ глорификовање српске државе и династије Немањића, него је имао за циљ глорификовање православне цркве.” (Кашанин 2002: 275) То се нарочито огледа у строго црквеној атмосфери у спису, као и по идејама изразито монашког карактера. Оне кулминирају у тренуцима у којима Цамблак проговара о женама. Међу средњовековним писцима, нема толиког женомрца. С тим у вези, као једну од главних врлина Стефана Дечанског, Цамблак истиче то што није био роб женским страстима.

Григорије Цамблак саставља животопис Стефанов као својеврсну драму са трагичним свршетком, као „повест за сузе”. Кашанин истиче како у старој српској књижевности нема личности са више трагичних елемената и мученичких момената. Такође, тежња ка трагичним акцентима, нужно води и ка идеализовању лика Стефана Дечанског који је за Цамблака „велика кула побожности” и „круна царства”. Дечански је за свог животописца од младости до смрти био украшен најбољим особинама, имајући карактер и владоца и молчалника, бивајући више мучеником, него светитељем. Истини за вољу, Стефан Дечански и није био срећан човек, али историја не зна поуздано све узроке његових несрећа, њихов карактер и величину. „Живот краља Стефана Дечанског од Григорија Цамблака, као ниједан наш животопис XIV века, више је житије светитеља и мученика, него биографија владара.” (Кашанин 2002: 277) Спис се опредељује као житијни по сценама из свечевог живота, његовим психолошким цртама, а највише по множини и важности чуда на његовом гробу. Милан Кашанин уочава две врсте чуда у Цамблаковом спису: прва врста тиче се оних уобичајених чуда у смислу исцељења над гробовима хришћанских светитеља; док другој врсти чуда настала над гробом Стефана Дечанског поводом пљачкања манастира и злостављања монаха од стране властеле и државних чиновника¹⁵. Дакле, за разлику од ранијих биографа, чуда се код Цамблака дешавају у одбрани од напада од домаћих насилника. И глорификовање свечево, примећује

15 Таквим чудима припадају она у причама о Ивоју и неком Јунцу (Цамблак, *Житије Стефана Дечанског*, 1989: 66–67).

Кашанин, другачије је код Цамблака. После указивања на многа чуда над моштима краљевим, Григорије прелази на свечево реторско глорификовање. Он то не чини метафорама и атрибутима, већ углавном поређењима са личностима из Старог завета и историје хришћанског света. Оваквим поступком, биограф ставља краља у највеће личности историје света, попут Исуса, Јосифа, Соломона, Давида и тако даље, са намером да читаоци и слушаоци то прихвате с великом поносом и задовољством.

Реалне историјске чињенице и веродостојна сведочења у вези са животом краља Стефана Дечанског, Григорије Цамблак допуњује, мења или их другачије објашњава. Међутим, као веродостојно и истински убедљиво у његовом делу, Кашанин види историјат оснивања и топографско лоцирање манастира у Дечанима.

„У нашој средњовековној књижевности нема стварнијег и детаљнијег описа једног манастира и његове цркве од Цамблаковог описа Дечана. Предео у њега није ни измишљен ни однекуд преписан, нити је конвенционално песнички насликан по примеру виђеном у нечијем спису. Локалитет, околина, комплекс световних грађевина, зидање самог храма, дати су конкретним подацима из области архитектуре и с расуђивањем уз естетике, на начин писца не само од техничког знања, него и осетљивог на лепоту архитектонских споменика.“ (Кашанин 2002: 280)

И у целини, и у појединостима, Цамблаково дело јесте зналачки компоновано књижевно дело. Специфичност Житија уочавамо на почетку, где изостаје уобичајени богословски увод, а писац одмах улази у срж приче. По идејама, припада богословском саставу, али по материји историјској трагедији подељеној на чинове. Милан Кашанин, у Цамблаковим сценама, препознаје шекспировске сцене које се ређају једна за другом, пре Шекспира. Цамблаково писање, више од поетичности, карактеришу патетичност и мелодраматичност. Он често потенцира ефекте причања. Нарочито је занимљив Кашанинов закључак: „Нигде се у нашој старој књижевности толико не плаче и толико не целива као у њега.“ (Кашанин 2002: 281) Милан Кашанин изводи и једно дивно поређење између сцена умирања у *Живошу јосифина Симеона*, Светог Саве и *Живошу краља Стејана Дечанског*, Григорија Цамблака. Разлика између тихог говора, праве љубави, те достојанственог умирања и форсираног гласа професионалне жалости, те вербалних симпатија, заправо јесте слика о два различита века и о два различита карактера аутора. У спису чији је аутор сав у монашким схватањима и богословским тумачењима, Кашанин не проналази, или не често, моралистичке мисли, лирику, песничке фигуре и слично. Али, зато, напоредо са плачевношћу и патетичношћу, уочава бруталност и жестину, опет изразитије него код других наших средњовековних писаца. Цамблак намерно гради језиве сцене у којима показује шта чека насилнике и пљачкаше који насрћу на манастир или како би ваљало посећивати и неговати тешке болеснике.

Песничке способности Григорија Цамблака Милан Кашанин препознаје у његовој *Служби Светиом краљу Стефану Дечанском*. У њему слави светитеља на коме су се стекли венци царства и мучеништва. Једнако као у Житију, Цамблук и у Служби указује на Стефанове заслуге у победи хезихаста. На службу светитељевоу, он позива нарочито његове сународнике. У пишевом гласу, Кашанин осећа нешто више интимности и нежности, него обично: „Дао си украшење дечанској цркви, Господе, Стефана твога угодника [...], дао си улепшање српским царевима, Господе, Стефана премудрог.” (Цамблук, *Служба Светиом Стефану Дечанском* 1989: 115) У спису се, такође, препознају и алузије на оновремене догађаје и долазак Турака. Међутим, „Григорије Цамблук је више богат но оригиналан у метафорама и сликама, које су традиционално лепе” (Кашанин 2002: 283). Новину уноси једино чешћим помињањем годишњег доба и природе.

Као нарочито привлачан, Милан Кашанин истиче мали прозни спис Григорија Цамблака о преносу моштију Свете Петке у Београд.¹⁶ Са пуно поштовања и задовољства, Цамблук приповеда како се, по паду Видина, на султановом двору појавила супруга кнеза Лазара, кнегиња Милица, са супругом храброг деспота Угљеше, Јефимијом, и затражила мошти Свете Петке које јој је султан радо уступио. Насупрот оног женомрсца у *Житију краља Стефана Дечанског*, у споменутом прозном тексту налази се Цамблук који се диви великим госпођама и смерним монахињама које су украшене: испосништвом, делањем, врлинама, премудрошћу и оштроумљем.

На примеру рецепције књижевног дела Григорија Цамблака у критичкој мисли XX века, уочавамо присуство комуникативног естетског доживљаја као категорије савременог естетског доживљаја у оквирима Х. К. Јаусове савремене естетике рецепције¹⁷. Наиме, пре појаве теорије рецепције, текст је углавном разумеван као уметност која има прворазредну улогу. Теорија рецепције уводи праксу посматрања текста као функције његових читалаца и његове рецепције. Концепција уметничког дела које има јединствену структуру и одређено значење,

16 В. Слово о преносу моштију свете Петке у Србију, Дамњан Петровић, *Књижевни рад Глијорија Цамблака у Србији*, Одељење језичких и књижевних наука и уметности, уредник академик Светомир Арсић, књига 8, Приштина: Академија наука и уметности Косова, 1991, 208–225. Дамњан Петровић издаваја и пише и о *Служби светиој Петки Трновској*, коју Поповић, Трифуновић, Богдановић и Кашанин не спомињу. (в. *Служба светиој Петки Трновској*, Дамњан Петровић, *Књижевни рад Глијорија Цамблака у Србији*, Одељење језичких и књижевних наука и уметности, уредник академик Светомир Арсић, књига 8, Приштина: Академија наука и уметности Косова, 1991, 225–237)

17 Естетика рецепције, као метод који се још није учврстио, уживала је на почетку XX века велику пажњу. Први, међу онима који су увидели да у њој постоје могућности за обнављање историје књижевности, као и значај да се то предочи и истакне, био је професор методолошки опредељен за интердисциплинарно проучавање књижевности, Ханс Роберт Јаус. Његов рад на проблему естетике рецепције развијао се са намером да се покаже шта рефлексја својствена естетици рецепције може, а шта, усамљена, не може да учини за књижевност (или уметност уопште), њену историчност и њен однос према историји (в. Hans Robert Jaus, *Estetika recepcije*, izbor studija, prevela Drinka Gojković, predgovor Zoran Konstantinović, 1978, Beograd: Nolit).

замењена је низом модела у којима је суштина дела у никад завршеном откривању његове стварне историје, док се његово значење успоставља интеракцијом између текста и читаоца. Дакле, Цамблаково рецепирање Србије, српског владара и српске књижевности, било је предметом анализе Поповића, Трифуновића, Богдановића и Кашанина. Цамблаков другачији поглед који је успоставио у вези са старом српском књижевношћу, допринео је њиховој рецепцији, не само Цамблаковог дела, већ и рецепцији других појава које су условиле промене у српском литерарном току. Павле Поповић промене у старој књижевности маркира на основу Цамблаковог рецепирања Србије као слободне и земље могућности. Ђорђе Трифуновић у очима странца који гледа српског краља открива шира кретања цркве и књижевности, те Цамблаково дело одређује као прилог читавој старој поезији и утицају исихазма на српско књижевно стваралаштво, што уочавају и Богдановић и Кашанин.

Извори

Мак Данијел 1989: Г. Мак Данијел (прир.), *Данилови настављачи : Данилов Ученик, групи настављачи Даниловој зборника*, Београд: Просвета: Српска књижевна задруга.

Јовановић 2015: Т. Јовановић (прир.), *Данило II, Данилов ученик, Григорије Цамблук, Јефимија, Данило III, Стефан Лазаревић, Андоније Рафаил, Констјантин Филозоф, Јелена Балшић, Никон Јерусалимац*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.

Мак Данијел, Петровић 1988: Г. Мак Данијел, Д. Петровић (прир.), *Животи краљева и архиепископа српских, Службе*, Београд: Српска књижевна задруга: Просвета.

Цамблук 1972: Г. Цамблук, *Слово о преносу моштију Свете Петке из Трнова у Видин и Србију*, предговор, превод и напомене Ђорђе Трифуновић, Пожаревац: Књижевни часопис „Браничево”.

Цамблук 1989: Г. Цамблук, Житије Стефана Дечанског, у: Г. Цамблук, *Књижевни рад у Србији*, Београд: Просвета, 49–87.

Цамблук 1989: Г. Цамблук, Служба Стефану Дечанском, у: Г. Цамблук, *Књижевни рад у Србији*, Београд: Просвета, 87–117.

Литература

Богдановић 1975: Д. Богдановић, *Старе српске биографије*, избор и предговор Д. Богдановић, Београд: Просвета.

Богдановић 1978: Д. Богдановић, Развој жанрова у српској књижевности XIII века, Београд: *Богословље*, год. 22 (37), св. 1/2, Београд, 67–74.

Богдановић 1991: Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.

Богдановић 1991: Д. Богдановић, *Ликови светишља*, Београд: „ТРГОАГЕНТ”.

Jaus 1978: Н. R. Jaus, *Estetika recepcije: izbor studija*, prev. D. Gojković, predgovor Z. Konstantinović, Београд: Nolit.

Јухас-Георгиевска 2007: Љ. Јухас-Георгиевска, Лик Стефана Дечанског код Даниловог ученика и Григорија Цамблака (транспозиција стварности), Београд: *Међународни научни сасијанак славистија у Вукове дане, Књижевности и стварности*, 36/2, Београд, 23–39.

Кашанин 2002: М. Кашанин, *Српска књижевности у средњем веку*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Лазић 2008: М. Лазић, *Српска естетика аскетизма*, Београд: Света Српска Царска Лавра манастир Хиландар.

Маринковић 1971: Р. Маринковић, О српској средњовековној биографској књижевности и о месту Григорија Цамблака у њој, Београд: *Књижевности и језик*, год 18. бр. 3/4, Београд, 1–17.

Петровић 1991: Д. Петровић, *Књижевни рад Глиторија Цамблака у Србији*, Приштина: Академија наука и уметности Косова.

Поповић 1936: П. Поповић, Стари српски животописи XV и XVII века, у: Цамблук, Константин, Пајсије, *Старе српске биографије XV и XVII века*, прев. Л. Мирковић, Београд: Српска књижевна задруга.

Поповић 1965: П. Поповић, „Житије Стефана Дечанског” Григорија Цамблака, у: Ђ. Трифуновић (прир.), *Стара књижевности*, Београд: Нолит, 423–449.

Поповић 1999: П. Поповић, *Прејлед српске књижевности*, прир. академик Мирослав Пантић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Поповић 2001: П. Поповић, *Стара српска књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Поповић 2002: П. Поповић, *Књижевна критика – књижевна историографија*, прир. академик Мирослав Пантић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ређеп 1970: Ј. Ређеп, Два лика Стефана Дечанског у старој српској књижевности, Нови Сад: *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду*, књ. XIII/1, Нови Сад, 353–358.

Ређеп 2008: Ј. Ређеп, „Григорије Цамблук”, у: Ј. Ређеп, *Старе српске биографије*, Нови Сад: Прометеј, 97–102.

Трифунувић 1965: Ђ. Трифунувић, *Стара књижевности*, Београд: Нолит.

Трифунувић 1972: Ђ. Трифунувић, *Стара књижевности*, друго издање, Београд: Нолит.

Трифунувић 1972: Ђ. Трифунувић, Пренос светитељских моштију као тема српске средњовековне књижевности, у: Г. Цамблук, *Слово о иреносу моштију светице Петке из Трнова у Видин и Србију*, Пожаревац: Књижевни часопис „Браничево”, 5–7.

Трифунувић 1974: Ђ. Трифунувић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд: „Вук Караџић”.

Трифунувић 1976: Ђ. Трифунувић, *Крајшак прејлед југословенских књижевности средњег века*, записи са предавања Ђорђа Трифунувића, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.

Anka Simić / RECEPTION OF THE WORKS OF GRIGORIJE CAMBLAK IN THE 20TH CENTURY: THE DEVELOPMENT OF SERBIAN BIOGRAPHY

Summary / Grigorije Camblak was received in the 20th century criticism as someone who was in eternal exile, an inter-Slavic personality and an adventurer. From downfallen Bulgaria, he came to despot Stefan's advanced Serbia, becoming the abbot of the Dečani monastery. Pavle Popović, Đorđe Trifunović, Dimitrije Bogdanović and Milan Kašanin measure his literary opus mostly on the basis of Camblak's work which they themselves determine as the main one - *The Life of Stefan Dečanski*. Among Grigorije Camblak's other writings are: *Service to Saint King Stephen* and *Description of the Transfer of the Relics of Saint Petka from Vidin to Serbia*, which, together with the *Life of Stefan Dečanski*, Grigorije compiled in Serbia, *Praise to Patriarch Jeftimi*, *Praise to Metropolitan Cyprian of Kiev*, *Torture of Saint John the New* and *Service to Saint John the New*.

Key words: Serbian medieval literature, reception, Grigorije Camblak, changes.

Примљен: 27. децембра 2022.

Прихваћен за штампу јануара 2023.